

ALEKSANDER GOŁDA

Z BADAŃ SEMANTYCZNYCH NAD ŁACINĄ CHRZEŚCIJAŃSKĄ: *FIDES* I *FIDELIS* U ŚW. OPTATA Z MILEWY

Chrześcijaństwo, jak wiadomo, przejęło od starożytności pogańskiej kulturę i język. Ten bezsporny fakt znajduje swoje odbicie i w słownictwie tamtych czasów. Wiele terminów, zachowując dawne znaczenie, przybierało nowe treści, które niosła z sobą nowa religia. Dlatego w polsemii szeregu dawnych terminów wolno wyróżniać znaczenie „klasyczne” i „chrześcijańskie”¹. Historia *fides* i wyrazów pochodnych zasługuje na szczególowsze przebadanie, ponieważ należą one do podstawowych pojęć słownictwa starożytnego chrześcijaństwa.

Przedmiotem naszej analizy jest rozprawa Optata z Milewy *Contra Parmenianum Donatistam libri VII*. Biskup z Milewy, mało skądinąd znany, napisał ją ok. r. 365, a następnie przerobił w r. 385 jako odpowiedź na pamflety Parmeniana, ówczesnego „prymasa” donatystów, który słowem i pismem bronił oraz propagował tezy Donata, twórcy ruchu schizmatycznego.

Optat, urodzony w rodzinie pogańskiej w Milewie w Numidii ok. r. 320², wykształcony na literaturze pogańskiej³, znał niewątpliwie wszystkie znaczenia *fides* i *fidelis*, występujące w łacinie jego epoki. W omawianej rozprawie użył on słowa *fides* 39 razy, *fidelis* — 20 razy.

W opracowaniu wysuniętego zagadnienia będziemy się posługiwać metodą analityczno-porównawczą. Dokładnie omówimy wszystkie miejsca w rozprawie Optata, w których znajdują się interesujące nas terminy, lecz przytoczymy tylko te teksty, w których, naszym zdaniem, najwyraźniej

---

¹ Przez określenie „klasyczny” rozumiemy znaczenie wyrazu, które występowało już u autorów pogańskich. Przez określenie „chrześcijański” — znaczenie pojawiające się dopiero w piśmiennictwie chrześcijańskim.

² P. Monceaux, *Histoire littéraire de l'Afrique chrétienne depuis les origines jusqu' à l'invasion arabe*, t. V: *Saint Optat et les premiers écrivains donatistes*, Paris 1920 (przedr. Bruxelles 1966), s. 245.

³ Tamże, s. 244.

występuje dany odcień semantyczny, natomiast jedynie zasygnalizujemy inne miejsca, gdzie *fides* czy też *fidelis* zdają się mieć podobne znaczenie ⁴.

Fides

I. ZNACZENIE „KLASYCZNE”

Fides określa przymiot rzeczy dotyczący słów i opowiadań ⁵ jako:

1. p r a w d a, p r a w d o m ó w n o ś ć

Solet Deus ad probandam *fidem* in iuratione ab hominibus nominari. Sed cum per vos iuratur, apud vestros de Deo et Christo silentium est (II 22; Z 59, 13).

Donatyści łamią najbardziej elementarne zasady nauki chrześcijańskiej (II 20-26), m. in. przysięgają na imię Donata (II 22), na jego siwe włosy (III 3), traktują go niemal jak Boga. Postępowanie ich jest przeciwne powszechnej praktyce przy składaniu przysięgi. Optat podaje tu niejako definicję przysięgi: ludzie wzywają Boga na świadka swojej prawdomówności. Termin „iuratio” rzutuje na znaczenie terminu *fides*.

2. o b i e t n i c a, p r z y r z e c z e n i e

[...] scripta Nundinarii tunc diaconi testantur et vetustas membranarum testimonium perhibet, quas dubitantibus proferre poterimus. Harum namque plenitudinem rerum in novissima parte istorum libellorum ad implendam *fidem* adiunximus (I 14; Z 16, 16).

Argumentacja biskupa z Milewy przeciwko oszczerstwom donatystów jest dobrze udokumentowana ⁶. Na końcu swojej rozprawy sporządził on tzw. Appendix źródeł historycznych, do którego wiele razy się odwołuje (I 14, I 20, I 26-27). Z dokumentami w ręku (scripta Nundinarii, vetustas membranarum) odtwarza serię wydarzeń, które doprowadziły do schizmy. Aby dowiedzieć się, kto jest prawdziwym „zdrajcą”, wystarczy zapoznać się z aktami synodu w Cyrcie z r. 305. Tam należy szukać prekursorów i głównych sprawców schizmy (I 13-14). W tekście Optata warto zwrócić uwagę na czas przyszły czasownika „posse”: biskup z Milewy zapowiada, że jeśli ktoś ma wątpliwości co do jego argumentacji, może służyć dowodami (testimonium proferre). Wydaje się, że słowa „ad implendam *fidem*

⁴ *Optati Milevitani libri VII*, wyd. C. Ziwsa, Wien 1893 (CSEL, t. 26). Cytujemy według niego: „Z” oznacza stronę i wiersz, gdzie występuje wyraz *fides* lub *fidelis*.

⁵ W układzie materiału trzymamy się zasadniczo dyspozycji artykułu E. Fraenka *Fides* (ThLL VI, 1, Lipsk 1912-1926, szp. 661,69-691,68) oraz C. Jachmana *Fidelis* (tamże, szp. 665,57-659,79).

⁶ Monceaux, dz. cyt., s. 260, 268; J. Keller, *Kształtowanie ortodoksji katolickiej na tle działalności synodalnej*, [W:] *Katolicyzm starożytny*, Warszawa 1969, s. 260.

adiunximus” zostały dodane w drugiej redakcji, którą sporządził Optat w r. 385. Wynika z nich, że już po ukończeniu dzieła (in novissima parte) autor spełnił obietnicę dostarczenia dowodów swoich twierdzeń⁷.

3. zaufanie, kredyt

[...] quia audio aliquos de societate tua litigandi studio chartas habere nescio quas, quaerendum est quibus sit adcommodanda *fides*, quae cum ratione concordent, quae cum veritate confibulent (I 22; Z 25, 10).

Donatyści w polemice z katolikami chętnie powoływali się na dokumenty apokryficzne, na pisma sfalszowane albo interpolowane, a takie nie mogły budzić zaufania⁸. Optat zarzuca donatystom, że ich dokumenty opierają się na kłamstwie (I 22).

4. przekonanie wewnętrzne, sumienie, głos sumienia

[...] de quorum [scil. sociorum Donati] oblationibus numquam est dignatus [scil. Donatus] accipere, in qua re media est *fides* et Deus Christus eius, et querelae multorum, quibus in ipsa societate hanc iniuriam faciebat, ut solus secreto nescio quid ageret, et postea caeteris perfunctorie misceretur (III 3; Z 76, 10).

W księdze III Optat wykazuje, że katolicy nie są odpowiedzialni za prześladowania, jakie spadły ze strony władz państwowych na donatystów. Przyczyną prześladowań jest m. in. ambicja i niezwykła pycha Donata. Stawiał on siebie ponad cesarza i prawie równał się z Bogiem: „[...] hoc modo exaltatum est cor eius, ut sibi iam non homo, sed deus fuisse videretur”. Swoją postawę „nadczołowieka” okazywał wobec wszystkich, którzy się do niego zbliżali, nawet wobec biskupów z jego stronnictwa: nic nie raczył przyjąć z ich rąk (III 3)⁹.

II. ZNACZENIE „CHRZEŚCIJAŃSKIE”

A. *Fides* jako wiara subiektywna oznacza:

1. uznanie i wyznanie nauki chrześcijańskiej podczas obrzędu chrztu

[...] vos qui baptisma quasi libenter duplicare contenditis, si datis alterum baptisma, date alteram *fidem*; si datis alteram *fidem*, date et alterum Christum, si datis alterum Christum, date alterum Deum. Unum Deum esse negare non potestis, ne in

⁷ P. Monceaux podaje cytaty z rozprawy Optata w tłumaczeniu francuskim, z którym porównywano interpretację własną. *Fides* w I 14 oddaje on przez „promesse” (zob. dz. cyt., s. 271).

⁸ P. Monceaux (dz. cyt., s. 269) tłumaczy *fides* jako „créance”.

⁹ Du Pin (PL XI, 1002 B) słowa Optata „media est *fides*” komentuje: „testis est eius conscientia, testis Christus, testis multorum querelae”. P. Monceaux (dz. cyt., s. 119) *fides* w III 3 tłumaczy przez „vérité”.

Marcionis foveas incidatis. Ergo Deus unus est, de uno Deo unus est Christus, qui rebaptizatur, iam christianus fuerat, quomodo dici potest iterum christianus? (V 3; Z 125, 20).

Księga V obejmuje zagadnienie chrztu, które podzieliło Kościół afrykański na dwie części. Stanowisko, które zajmuje biskup z Milewy, nie jest jego tworem. Zostało ono sformułowane już na synodzie w Arles w r. 314 (c. 8) i przyjęte przez katolików afrykańskich. Donatyści natomiast opowiedzieli się za dawną tradycją afrykańską, uznawaną m. in. przez św. Cypriana. Twierdzenie Optata przedstawia się następująco: jest jeden chrzest (V 1), skuteczność chrztu tkwi w łasce, a łaska jest darem Bożym (V 7). Zatem ważny jest sakrament udzielony nawet przez niegodnego szafarza czy heretyka, nie wolno go więc powtarzać (V 3, 8-11). Człowiek nie może dać tego, co zależy od Boga (V 4). W sakramencie chrztu działa Bóg, a nie człowiek (V 2). W praktyce IV w. chrzest poprzedzało wyznanie wiary, obejmujące wszystkie prawdy zawarte w symbolu nicejskim, co równało się z uznaniem i wyznaniem nauki głoszonej przez Kościół. Podobny odcień semantyczny *fides* występuje jeszcze w II, 10; Z 46, 5; III 11; Z 99, 10; V 1; Z 121, 22; V 3; Z 126, 7; V 4; Z 126, 20, 23. Optat użył wyrazu *fides* w tym znaczeniu 8 razy.

2. wiarę w cudotwórczą moc Chrystusa

[...] redit [scil. mulier] [...] ut ostenderet Filius Dei se vacasse, *fidem* tantummodo operatam esse [...] (V 8; Z 137, 19); Invenit consilium tacita *fides* [scil. mulieris] (V 8; Z 138, 15); [...] ne fructus *fidei* apud ignorantes latere videretur, sic Salvator ait: „Quis me tetigit?” (V 8; Z 138, 13).

Kobieta ewangeliczna miała mocną wiarę, że tylko po dotknięciu szaty Chrystusa zostanie uzdrowiona. Jak opisuje ewangelia (Łk 8, 46; Mk 5, 30), Chrystus odczuł, że moc wyszła z Niego, co biskup z Milewy tak skomentował:

si non crederet [scil. mulier], virtus Dei feriat esset; Quid vobis videtur et centurionis *fides*? Cuius puer cum male haberet, Salvatorem petiit, ut ab eo mortem repelleret? [...] (V 8; Z 137, 22); Non fortitudo centurionis, non sapientia laudata est, sed *fides* (V 8; Z 138, 5).

Podobną treść wyrazu *fides* można odczytać ze słów Optata:

Iam eum centurio tenuit, ut indignitatem tecti sui confessus, quod Filius Dei non deberet intrare, sed suam virtutem mittere, qua puer fugata morte reviviscere potuisset.

Fides oznacza tu moc Chrystusa działającą nawet na odległość. Podobne znaczenie mamy jeszcze w V 8; Z 137, 8; V 8; Z 137, 12; V 8; Z 138, 7-8; V 8; Z 138, 25. Optat użył wyrazu *fides* w tym znaczeniu 10 razy.

3. symbol wiary

Quicumque enim crediderit, in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti credidit, et tu [scil. Parmeniane] eum paganum vocas post professionem *fidei*. Si aliquis chri-

stianus [quod absit] deliquerit, peccator dici potest, paganus iterum esse non potest (III 11; Z 99, 4).

Optat posłużył się tu wyrażeniem wręcz paradoksalnym. Parmenian nazywa poganinem tego, kto złożył wyznanie wiary nicejskiej, już się nawrócił do Boga (ad Deum se conversum esse), ochrzczony został w imię Chrystusa, modlił się do Boga Ojca przez pośrednictwo Jego Syna (Deum patrem per Filium eius ante aram rogaverit). Zbliżony odcień semantyczny wyrazu *fides* znajduje się w V 1; Z 121, 17.

B. *Fides* jako wiara obiektywna występuje jako:

1. całość wiary chrześcijańskiej, zespół prawd wiary

Cunctos nos christianos [...] omnipotenti Deo *fides* una nos commendat, cuius *fidei* pars est credere Filium Dei dominum iudicem saeculi esse venturum [...] (I 1; Z 3, 2).

Optat, odpowiadając na pamflety Parmeniana, zmierza do pojednania donatystów z Kościołem katolickim, wyjaśnia prawdy wiary, stosuje ogromny umiar w polemice, odwołuje się do uczuć braterstwa i do tego wszystkiego, co łączy ludzi dwóch stronnictw. Z całego zespołu prawd wiary obszerniej omawia dogmat chrystologiczny zgodnie z symbolem wiary nicejskiej: Syn Boży przybędzie jako sędzia świata.

2. prawdziwa nauka katolicka dotycząca dogmatu chrystologicznego

„Serpit enim eorum sermo velut cancer” (2 Tim. 2, 17). Dixit [scil. S. Paulus] hoc de haereticis, quorum coeperat illis temporibus vitiosa esse doctrina: qui subtili seductione verborum, morbis obscure serpentibus corrumpent *fidei* sanitatem, ut Marcion, qui ex episcopo apostata factus, inducebat duos deos et duos Christos [...] (IV 5; Z 108, 12).

W IV księdze Optat wyjaśnia, kto jest grzesznikiem. Parmenian — powołując się na Pismo św. — głosił, że grzesznikami są współcześni katolicy, natomiast biskup z Milewy wykazuje, że właśnie donatyści postępują jak grzesznicy, podobni do heretyków, ponieważ zniekształcają prawdziwą naukę katolicką, rzucają oszczerstwa pod adresem katolików, popełniają ponadto wiele innych przestępstw. Marcjon, Prakseasz i Walentyn — heretycy, których wymienia Optat, głosili błędne tezy odnośnie do dogmatu chrystologicznego. Podobne znaczenie *fides* występuje w IV 5; Z 108, 16; IV 8; Z 114, 11; V 1; Z 121, 16; V 3; Z 126, 3, 4. Autor użył wyrazu *fides* w tym znaczeniu 6 razy.

3. nauka heretycka

Una *fides* hoc loco ab haereticorum erroribus, et ab eorum varia *fide* *fides* unica separatur [...] (V 3; Z 126, 4).

Pojęciu „*varia fide*” odpowiadają słowa „*vitiosa doctrina*” w IV 5;

Z 108, 11, odnoszące się do nauki heretyków, której Optat przeciwstawia prawdziwą naukę katolicką, wolną od błędów heretyckich (ab haereticorum erroribus [...] separatorum).

C. *Fides* jako teologiczna cnota wiary

Si ita est, nihil est, quod speret *fides*, nihil quod resurrectio repraesentet [...] (V 10; Z 140, 6).

Optat wymienia wnioski, jakie wypływają z rozważań Parmeniana o przyszłym życiu w niebie (de caelestibus nuptiis). Wypowiedzi „nihil est, quod speret *fides*” odpowiadają słowa „spem amputans futurorum totum in praesenti tempore posuisti [...]” (V 10), charakteryzujące m. in. poglądy eschatologiczne następcy Donata. Zbliżone znaczenie *fides* mamy jeszcze w VI 1; Z 143, 1.

Fidelis

I. ZNACZENIE „KLASYCZNE”

Fidelis występuje tu jako wierny, uczciwy:

[...] erant enim ecclesiae ex auro et argento plurima ornamenta, quae defodere terrae, nec secum portare poterat. Quae quasi *fidelibus* senioribus commendavit (I 17; Z 19, 12).

Księga I zawiera historię początków donatyzmu. Menzuriusz, biskup Kartaginy, został wezwany do cesarza w sprawie diakona Feliksa, oskarżonego o napisanie paszkwilu na cesarza. Zanim udał się w drogę, powierzył skarby kościoła katedralnego „starszym” swego otoczenia. Poleciał jednak sporządzić inwentarz depozytu i przekazać go pewnej staruszce, która miała go potem zwrócić albo jemu samemu, albo jego następcy. „Starsi”, powodowani chciwością, roztrwonili powierzone im skarby. Uczciwość ich więc była pozorna. Podobne znaczenie *fidelis* występuje jeszcze w VI 8; Z 156, 10.

II. ZNACZENIE „CHRZEŚCIJAŃSKIE”

Fidelis występuje tu jako:

1. czysty moralnie, wolny od grzechu

Sic fecistis de *fidelibus* poenitentes: sic mortificastis in sacerdotibus honores (IV 5; Z 109, 12).

Biskup z Milewy zarzuca donatystom, że jedynie siebie uważają za

świętych (II 20), degradują kapłanów i biskupów (II 21, 23-25), wkładają ręce na rzesze wiernych jak na pokutników (II 24 i 26), ludzi niewinnych, wolnych od grzechu zmuszają do pokuty (IV 5). Jak wiadomo, pokuta publiczna, utrzymująca się w Kościele jeszcze w IV w., pociągała za sobą skutki prawne: duchowny jej poddany przechodził do stanu świeckiego, a świeccy nie mogli otrzymać święceń kapłańskich („ne aliqui ordinari potuissent” — II, 24). Podobny odcień semantyczny wyrazu *fidelis* występuje w II 24; Z 61, 17).

2. ochrzczony, wierny, katolik

[...] quocumque casu pastore occiso lupi grassantur. Exorcizastis *fideles* et lavistis sine causa parietes, ut hoc nequitiae genere subrueretis simplicissimorum hominum mentes (II 21; Z 58, 1).

W czasach Juliana Apostaty donatyści uzyskali swobodę działania i wyrazili katolikom wiele krzywd, m. in. burzyli ołtarze, łamali kielichy, zmywali ściany bezprawnie zabranych świątyń katolickich i odmawiali egzorcyzmy podczas powtórnego chrztu, do którego zmuszali już raz ważnie ochrzczonych katolików. Podobny odcień semantyczny *fidelis* występuje w V 7; Z 134, 7, 11.

3. chrześcijanin

Quaeritis quae furta sunt Deo facta? apud vos inveniuntur. Possessio Dei est turba *fidelium*, ex qua quotidie fur diabolus cupit aliquid involare, qui christiani aut christianae vult vel mores ex aliqua parte corrumpere [...] (IV 6; Z 110, 4).

Terminowi *fidelis* odpowiadają słowa „christiani vel christianae”, zaś jego przeciwstawieniem jest „gentilis” w I 8. Podobne znaczenie *fidelis* występuje w V 3; Z 125, 13; VI 8; Z 156, 10.

4. zwykły wierny w Kościele, laik

Certa membra sua habet Ecclesia, episcopos, presbyteros, diaconos, ministros et turbam *fidelium* (II 14; Z 49, 1).

5. wierny należący do Kościoła donatystów (z zabarwieniem ironicznym)

Postremo [...] spem amputans futurorum totum in praesenti tempore posuisti dicendo a societate vestra proiectum esse eum qui ianitores et ministros fefellerit vestros, ut a communione *fidelium* foras cum iniuria mitteretur (V 10; Z 140, 5).

Według Optata Parmenian w trakcie napisanym przeciwko katolikom swój Kościół nazywa wspólnotą wiernych.

Ze względu na szczupłość materiału nie wprowadziliśmy rozróżnienia na użycie przymiotnikowe i rzeczownikowe wyrazu *fidelis*. Należy jednak zaznaczyć, że Optat użył tego wyrazu 4 razy w funkcji przymiotnika i 16 razy w funkcji rzeczownika.

Przeprowadzona analiza semantyczna pozwala wyciągnąć następujące wnioski:

I. Optat posłużył się rzeczownikiem *fides* w znaczeniu klasycznym jako: 1. prawda, prawdomówność (II 22) — zbliżone znaczenie wystąpiło u Cypriana¹⁰ (ep. 73, 16); 2. obietnica (I 14) — podobne znaczenie spotykamy u Hilarego (*Com. in Matth.* XV 8); 3. zaufanie, kredyt (I 22) — podobny sens ma *fides* u Laktancjusza (*De mort.* 23, 6), u Cypriana (*De cath. unit.* 4) i Hilarego (*Com. in Matth.* XVIII 1); 4. przekonanie wewnętrzne, sumienie, głos sumienia (III 3).

II. Ponieważ biskup z Milewy nie miał zamiaru stworzyć traktatu teologicznego, a tylko odpowiedzieć na pamflet Parmeniana, posługując się ścisłą argumentacją historyczną i dogmatyczną¹¹, dlatego *fides* nie ma u niego dużego zróżnicowania semantycznego, wynikłego ze spekulacji teologicznej.

Przez wyraz *fides* w znaczeniu „chrześcijańskim” biskup z Milewy rozumie: 1. uznanie i wyznanie nauki chrześcijańskiej podczas obrzędu chrztu (V 1, 3, 4) — podobny odcień semantyczny występuje u Cypriana (ep. 11, 17; 54, 3; 69, 12; 69, 13; 72, 1) i Hilarego (*Com. in Matth.* XXXIII 1); 2. wiarę w cudotwórczą moc Chrystusa (V 8) — w zbliżonym znaczeniu spotykamy *fides* u Hilarego (*Com. in Matth.* VII 5; VIII 3; IX 5, 6, 7, 9; XIV 9; XV 2, 4; XVI 1); 3. symbol wiary nicejskiej (III 11; V 1) — podobny sens ma *fides* u Hilarego (*Lib. I ad Const.* 3/8); 4. całość wiary chrześcijańskiej, zespół prawd wiary (I 1); 5. prawdziwą naukę dotyczącą dogmatu chrystologicznego (IV 5, 8) — podobne znaczenie ma *fides* u Cypriana (ep. 73, 6), Laktancjusza (*ira* 2, 6; *Inst.* IV 30, 11; V 216) i Hilarego (*Com. in Matth.* XII 18; *Lib. I ad Const.* 1/6); 6. naukę heretycką (V 3); 7. teologiczną cnotę wiary (V 10) — zbliżony odcień semantyczny występuje u Hilarego (*Com. in Matth.* XI 9).

Porównując znaczenie wyrazu *fides* u Cypriana, Laktancjusza i częściowo u Hilarego¹², dostrzegamy większe podobieństwo znaczeń u Hilarego

¹⁰ Podając znaczenia *fides* i *fidelis* u Cypriana, Laktancjusza i Hilarego, oparto się na pracach magisterskich: s. J. Kalinowskiej *Znaczenie wyrazów „fides” i „fidelis” u św. Cypriana*, Lublin 1969, ks. S. Szmidta *Znaczenie wyrazów „fides” i „fidelis” u Laktancjusza*, Lublin 1969 i ks. A. Gołdy *Znaczenie wyrazów „fides” i „fidelis” u Hilarego z Poitiers (w „Commentarius in Matthaeum” i w „Liber I ad Constantium”)*, Lublin 1970.

¹¹ *Słownik wczesnochrześcijańskiego piśmiennictwa*, pod red. J. M. Szymusiaka i ks. M. Starowiejskiego, Poznań 1971, s. 294.

¹² Hilary z Poitiers w swoich pismach użył wyrazu *fides* ok. 1482 razy, a *fidelis* — ok. 169 razy. Dotychczas opracowano występowanie tych wyrazów w twórczości Hilarego do r. 356 po Chr., tzn. w *Commentarius in Matthaeum* i w *Liber I ad Constantinum*.

i Optata niż u dwóch pozostałych i u Optata, co należy tłumaczyć tym, że biskup z Milewy i biskup z Poitiers żyją prawie w tym samym czasie.

III. Wyraz *fidelis* występuje w rozprawie Optata jako: 1. wierny, uczciwy (I 17) — zbliżone znaczenie mamy u Cypriana (ep. 52, 2; *De oper. eleem.* 8) i Hilarego (*Com. in Matth.* XXVII 1); 2. czysty moralnie, wolny od grzechu (IV 5); 3. ochrzczony, wierny, katolik (II 1; V 7); 4. chrześcijanin (IV 6; V 3; VI 8) — podobnego znaczenia możemy się dopatrzeć u Cypriana (*Test. ad Quir.* 3, 34; 3, 37; 3, 38; ep. 66, 5; *De mort.* 15) i Laktancjusza (*Inst.* V 1, 26); 5. zwykły wierny w Kościele, laik (II 14); 6. wierny należący do Kościoła donatystów (z odcieniem ironicznym).

MOTS FIDES ET FIDELIS CHEZ OPTAT DE MILÈVE

Résumé

L'article essaye de déterminer les différents sens des mots *fides* et *fidelis* chez Optat, évêque de Milève, dans son traité *Contra Parmenianum Donatistam libri VII*.

D'après l'analyse des „champs sémantiques” où se trouvent les termes qui nous intéressent, on peut constater que Optat de Milève donne deux sortes de sens aux mots *fides*, *fidelis*. Tantôt il les emploie dans le sens „classique”, tantôt dans le sens „chrétien”.

Fides. Dans le sens classique, ce mot désigne: 1. vérité, véracité, 2. promesse, 3. confiance, crédit, 4. conscience, voix de la conscience. Dans le sens chrétien, il signifie: 1. reconnaissance et confession de la discipline chrétienne pendant le baptême, 2. foi en la puissance du Christ de faire le miracle à distance, 3. symbole de la foi, 4. totalité de la foi chrétienne, ensemble des vérités de la foi, 5. vraie doctrine catholique concernant le dogme christologique, 6. doctrine hérétique, 7. vertu théologique de la foi.

Fidelis. Dans le sens classique, le terme veut dire: fidèle, honnête. Dans le sens chrétien, il correspond à: 1. fidèle, baptisé, catholique, 2. chrétien, 3. fidèle laïc par opposition au clergé et ironiquement, 4. le fidèle appartenant à l'église des donatistes.